

LBRIS

We know
books

LOCKE

Mintea este o „tabula rasa“

Sergi Aguilar

LITERA

București

CUPRINS

Locke, filosoful monden	9
Structura acestei cărți	15
Schimbări de mentalitate	21
Ruptura religioasă	22
<i>Reforma</i>	24
Afirmarea burgheziei	29
<i>Noul anglicanism</i>	30
<i>Parlamentul englez</i>	34
Revoluția științifică	37
<i>Scolastică</i>	38
Epistemologia prudentă a lui John Locke	47
Empirism „British“ contra raționalism „continental“	47
Semnificație și finalitate a teoriei cunoașterii	56
Este experiența, Descartes, experiența	58
Senație și reflecție	62
Calități primare și calități secundare	63
Idei simple și idei complexe	66
Probleme ale teoriei	70
„Received view“ și <i>Cercul de la Viena</i>	72
Tipologie și grade ale cunoașterii	73
<i>Locke transfugul: de la empirist la raționalist</i>	79

Guvernul eliberat	85
Concepția lockeană despre stat	85
<i>Contractul social</i>	88
<i>Leviatanul</i>	92
Împotriva absolutismului	94
Stat public, Biserică privată	100
Imperiul legii	106
Dreptul la revoltă	109
Elogiul proprietății	113
Educația „gentlemanului“	119
Model pedagogic	119
<i>Damaris Cudworth Masham</i>	124
„Gentlemanul“ matur	125
<i>Opere principale</i>	131
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de nume și de concepte</i>	142

Locke, filosoful monden

Dacă John Locke continuă să fie, la începutul secolului XXI, la peste trei sute de ani de la moartea lui, unul dintre cei mai autorizați filosofi, aceasta nu se întâmplă pentru că ne-a lăsat un sistem filosofic perfect care continuă să fie acceptat în totalitate sau în esență. Sarcina pe care Locke o dădea filosofiei (nu numai a lui, ci întregii discipline ca domeniu de activitate umană) consta în explicarea și în promovarea adevărului care, după părerea lui, exista obiectiv, dincolo de dorințele și de înclinațiile ființelor omenești, și care, mai ales, putea fi cunoscut, cel puțin parțial. Puțini gânditori susțin astăzi o concepție atât de solidă despre adevăr și atât de optimistă cu privire la cunoaștere, iar dintre aceștia încă și mai puțini sunt aceia care cred că John Locke și-a atins integral scopul filosofic. Cele două fundamente pe care se bazează toată doctrina sa, un Dumnezeu atotputernic și binevoitor și o rațiune umană înțeleasă ca har divin pentru a ajunge la El, au fost mult prea mult luate în discuție în cele trei secole care ne despart de Locke ca să-i putem accepta orbește ideile. Credința că acest adevăr de tip obiectiv posedă o valoare

obligatorie și descriptivă cu privire la modul în care trăiesc oamenii se ciocnește frontal cu unele dintre cele mai înrădăcinate valori contemporane. Totuși, filosoful englez continuă să fie un gânditor de referință.

Nu puține sunt aspectele pe care le păstrăm – vrem să le păstrăm – din sistemul de idei al lui Locke. Principalul este convingerea că gândirea reflexivă structurată și argumentată, filosofia, trebuie să îndeplinească o funcție decisivă în felul în care ființele umane își concep propria poziționare în lume și modul de viață corespunzător demnității lor. Locke nu pretindea că „știe cunoașterea” pentru ea însăși, ci doar pentru a o pune în slujba moralei, adică a vieții, a alegerii unui anumit gen de viață. Faptul că era convins că acest gen de viață trebuie să fie cel creștin și că scopul ei nu ar trebui să fie altul decât să le deschidă oamenilor porțile spre cer face parte din configurația sa etică și spirituală, generată atât de caracterul lui moral, cât și de momentul istoric (secolul al XVII-lea englez) în care s-a impus ca sistem de valori un puritanism riguros. Această convingere va fi împărtășită sau mai puțin împărtășită în funcție de existența unei afinități cu valorile lui Locke. Însă rigoarea intelectuală cu care afirmă necesitatea unor idei solide pentru viață ne este foarte utilă nouă, cei care trăim în umbra efectelor mahnirei relativiste a postmodernității. Unele dintre aceste idei reprezintă o parte din valorile cele mai prețioase (principiul toleranței, exigența justiției în sistemul politic și în organizarea socială, angajarea gânditorului pe drumul istoriei). Altele, nu atât de pacifiste, sunt în prim-planul istoriei filosofiei: ne referim la teoria lui despre cunoaștere și la rolul său de părinte al liberalismului, precum și de martor și ideolog al Revoluției Glorioase din 1688, care a reprezentat începutul sfârșitului absolutismului în istoria politică modernă.

Cel care ar dori să arunce o privire de ansamblu asupra hărții gândirii moderne ar trebui să ia aminte la faptul că Locke reprezintă o piatră de hotar în apariția unei gândiri britanice și nord-americane diferite de cea europeană, mult mai axată pe epistemologie sau pe gnoseologie (respectiv pe teoria cunoașterii) decât pe metafizică.

Mai există o caracteristică a lui Locke ce se dovedește tot atât de demnă de luat în seamă. Tocmai am susținut (și vom argumenta ulterior) că Locke concepe filosofia ca serviciu făcut oamenilor: să arate cum să ajungă la cunoaștere ca să descopere adevărul ce le va permite să trăiască în mod corect și în acord cu valori transcendente. Admițând că filosofia este un serviciu, cine îl cultivă nu poate decât să adopte un sens comun umil, străin de orice stridență și pretenție de originalitate, în munca sa metodologică și sistematică. Locke introduce *common sense* în filosofia britanică, iar aceasta reprezintă una dintre cele mai puternice trăsături identitare.

Reflecțiile lui Locke sunt caracterizate de locul și de momentul istoric în care a trăit: Anglia secolului al XVII-lea, o țară în plină efervescență socială. Locke s-a născut pe 29 august 1632 la Wrington, un sat de la sud de Bristol, într-o familie care, fără să fie bogată, se bucura de o poziție hotărât înstărită, mulțumită veniturilor tatălui care era avocat. Mai mult, familia a beneficiat de victoria partidului parlamentarist pe care l-a sprijinit în timpul războiului civil (1642–1651). Și-a petrecut copilăria la Pensford, localitate din vecinătatea satului natal, într-un mediu rural și auster. A fost inițial educat în stil puritan, în casa tatălui său John, care i-a impus o disciplină severă în acord cu canoanele epocii. Mama, Agnes Keene, mult mai afabilă și mai deschisă, a murit tânără, când Locke tocmai intrase în adolescență.

După terminarea războiului civil între parlamentariști și absolutiști, recunoscându-i-se serviciile prestate, tatăl a primit un post de funcționar care a garantat siguranța financiară a familiei și a ținut-o departe de necazurile îndurate de mulți dintre concetățeni. Mulțumită cunoștințelor tatălui său, Locke s-a putut înscrie în 1646 la Westminster School, o școală pe cât de prestigioasă pe atât de severă, unde a demonstrat că este un tânăr cu mentalitate deschisă și tolerantă; în perioada aceasta de început s-a împrietenit cu tineri cu tendințe monarhiste, fapt ce l-a determinat să-i înțeleagă, fără a se îndepărta însă de principiile familiei și fără a adera la cauza monarhistă. A frecventat Westminster până în 1652 și, la 20 de ani, a ajuns să facă parte dintr-un grup ales de studenți ai colegiului Christ Church, de la Universitatea Oxford.

O altă mare instituție a țării îi deschisese porțile datorită cunoștințelor influente ale tatălui său. Deși a obținut rezultate bune, învățătura primită nu l-a motivat îndeajuns și Locke nu s-a dovedit deosebit de studios. Filosofia care se preda la Oxford nu trecea de lecțiile prea puțin inovatoare ale scolasticii aristotelice, așa încât pe Locke nu l-a pasionat decât atunci când a descoperit scrierile lui Descartes și când avea 30 de ani, iar cariera universitară i se încheiase.

În perioada petrecută la Oxford s-a interesat de alte materii: fizică, chimie și medicină. S-a împrietenit cu un grup de studenți printre care trebuie menționat Robert Boyle, care avea să devină părintele chimiei moderne și al cărui asistent de laborator a fost în mai multe rânduri Locke. După ce și-a luat diploma la Christ Church în 1659, a intrat în instituție ca lector de greacă și de retorică și a îndeplinit, în plus, atribuții de Cenzor de Filosofie Morală. Cu toate acestea, interesul său pentru știință nu a scăzut, el riscând chiar să dea consultații de medicină, deși doar mai târziu, în 1674, și-a obținut diploma în medicină.

Dintre marii filosofi ai istoriei, John Locke a fost singurul care a ocupat roluri relevante în guvernare. Valoarea lui de consilier, de medic neoficial și de educator i-a permis să intre în politică alături de Lord Ashley, marele său mentor. După ce Ashley a fost înălțat la rang de conte de Shaftesbury pentru serviciile aduse coroanei, Locke e numit secretar al Consiliului de Comerț și Agricultură (1673), funcție la care a renunțat când cei douăzeci de politicieni s-au întors împotriva protectorului său. Din cauza căderii în dizgrație a grupului său, Locke a revenit la lectorat la Oxford până când, în 1675, datorită stării delicate de sănătate, a trebuit să-și părăsească postul de profesor și să se mute în Franța în căutarea unei clime mai favorabile. A rămas cinci ani pe pământ francez, unde a intrat în contact atât cu susținători, cât și cu detractori ai operei lui Descartes. În această perioadă a fost influențat de adepții unuia dintre cei mai mari critici ai sistemului cartezian, Pierre Gassendi.

Conjurațiile politice au făcut ca întoarcerea sa în Anglia după călătoria în Franța să fie scurtă. În 1683 a trebuit să o ia pe urmele mentorului său, contele de Shaftesbury, și să se refugieze în Olanda de frica represaliilor aceuia care avea să fie următorul rege al Angliei, Iacob al II-lea. Nu s-a întors în țara sa decât după ce Wilhelm de Orania a preluat puterea în 1688. Odată cu triumful casei de Orania s-au încheiat dificultățile politice ale lui Locke, dar sănătatea foarte șubredă l-a obligat să refuze un post de ambasador în Brandenburg și să se mulțumească cu o funcție mai modestă care i-a permis să rămână la Londra. În cele din urmă, a părăsit orașul în 1691 ca să se stabilească la țară, în Oates, unde s-a instalat în casa unor prieteni, familia Masham, ca mentor al soției, Damaris Cudworth, și educator al copiilor. Retragerea sa nu a fost totală și a continuat să îndeplinească anumite sarcini politice în calitate de comisar pentru comerț din 1696 până în

Portret al lui John Locke
realizat de John Greenhill
(1672–1676)

1700, funcție care l-a constrâns să părăsească viața liniștită de la Oates în câteva rânduri și să se mute la Londra. A revenit ca oaspete în casa Masham, eliberat de toate sarcinile publice, în ultimii ani ai vieții. Autor consacrat și stimat, s-a dedicat revizuirii textelor sale, le-a răspuns criticilor și s-a întâlnit cu unii dintre cei mai mari intelectuali ai epocii, printre care Newton, pe care l-a simpatizat. Locke a murit în 1704, încheind o viață discretă și liniștită, condus mereu de moderație și de prudență, dedicându-și eforturile scrierii operelor sale, predării și diferitelor sarcini ale activității lui de consilier și de medic.

Secolul în care a trăit a fost unul de criză și de transformări: mentalitatea engleză se schimba datorită agitațiilor politice și religioase, precum și apariției noii științe. Pe plan politic, după

triumful burgheziei în detrimentul nobilimii, s-au deschis orizonturi ale unei mai mari libertăți pentru cetățeni, a început destrămarea modelului absolutist și s-a stabilit primatul bunurilor individuale ca drept inalienabil. Unul dintre motoarele schimbării a fost expansiunea comerțului care a generat piața capitalistă.

În domeniul religios, Reforma subminase Biserica de la Roma, care a fost nevoită să asiste, incapabilă să acționeze, la înflorirea unui protestantism ce se răspândea în multe dintre cele mai puternice societăți europene. Știința experimentală aducea ipoteze și observații noi care au revoluționat viziunea despre lume definită până în acel moment. Soluțiile de sorginte aristotelică au fost depășite de altele, elaborate plecând de la modul în care au fost privite aritmetica și geometria, fapt ce a dus la modificarea majorității domeniilor cunoașterii, de la astronomie la medicină, trecând prin optică și botanică. Au apărut invenții noi și s-au perfecționat vechi tehnologii, s-au aplicat instrumente îmbunătățite pentru observare și calcul. Mai mult, folosirea generalizată a tiparului a permis răspândirea cu mai mare rapiditate a oricărui gen de idee inovatoare. În ce o privește, noua filosofie s-a lovit de academismul scolastic și a pus în prim-plan chestiunile apărute din reflecțiile carteziene. Raportul între rațiune și credință a devenit din ce în ce mai încordat, în vreme ce se revendica centralitatea subiectului ca problemă esențială căreia să-i dea atenție filosofia și politica. La urma urmelor, secolul al XVII-lea englez a fost o epocă fascinantă și bogată în stimuli, căreia Locke nu i-a întors spatele.

Structura acestei cărți

În primele pagini vom face o recapitulare a principalelor evenimente ale epocii, inclusiv cele cu caracter filosofic și științific.

marile sale opere, de asemenea lucrarea *Câteva cugetări asupra educației* își va găsi loc în expunerea noastră. Considerațiile sale privitoare la cel mai bun mod de a avea și de a cultiva o minte sănătoasă ne vor ajuta să revenim la implicarea lui socială. Discursul lui Locke, ca al multor alțora, întărește și sprijină un sistem politic concret. Dar relevant este, în cazul lui Locke, faptul că acest sistem a reprezentat ceva nou, care a dus la o îmbunătățire față de cel precedent pentru un număr mai mare de oameni. Mai mult, apărarea sa politică este girată de o activitate epistemică-molodogico-propedeutică, în care denunță delirurile care invadează filosofia odată cu exaltarea raționalistă a lui Descartes. În fața cartezianismului, Locke propune o raționalitate mai limitată, care neagă existența ideilor înăscute și poate ne lăsa chiar fără siguranța pe care acestea o garantau, însă introduce un discurs ce favorizează o politică pentru libertate și a libertății.

Liberalismul, așa cum îl concepe el, reechilibrează repartizarea forțelor grupurilor sociale distincte și urmărește o separare a puterilor precum aceea care, ulterior, va fi elaborată de Montesquieu. Această distribuție a puterii întrerupe *status quo-ul* promițând o diviziune mai corectă și mai avantajoasă pentru majoritate. Liberalismul său oferă un orizont pozitiv, având în vedere că recompensează efortul și munca, stabilind, concomitent, un cadru legal care protejează roadele acestei strădării. Știm că, în realitate, nu a fost totul atât de bun cum se prezenta, fiindcă a fost vorba mai mult de un triumf al burgheziei decât al poporului, dar se puseseră în discuție posibilitatea unei îmbunătățiri care să se extindă la toate straturile sociale. Se făcuse un pas decisiv, care avea să ducă, secole mai târziu, la *welfare state*. Propunerea liberală a lui Locke, după cum a demonstrat triumful său, se vădește mult mai atrăgătoare decât resemnarea la care ne condamna predecesorul său britanic Hobbes, pentru

care monarhia absolută era cel mai mic dintre rele și oricum preferabilă domniei poporului.

Validitatea lui Locke este înrădăcinată în această angajare pentru libertate și pentru necesitatea de a o menține, atât pe plan social, cât și pe plan teoretic. În ciuda umbrelor discursului său, pe care le vom menționa, trebuie să ne îndreptăm atenția spre acele părți ale sistemului său de idei care, și azi, după mai mult de trei sute de ani, își păstrează vigoarea. Nu va fi în zadar: a-i urmări teoria cunoașterii și a înțelege cum ajunge ea la o poziție liberală caracterizată de toleranță politică ne va folosi să fim atenți la abordări exclusive sau care pretind că reprezintă soluția pentru tot. Limitarea puterii rațiunii este una dintre cele mai mari contribuții pe care le-a promovat empirismul englez, unul dintre marile sale lucruri lăsate nouă și motivul pentru care se continuă să se scrie cărți despre Locke. Deși discursul său nu este lipsit de contradicții, îi vom arăta bogăția și îi vom expune tezele ca să înțelegem ce anume din opera lui Locke se regăsește în concepția modernă despre lume. În opera sa găsim un sistem conceptual complex în care ne oferă idei directe și clare, și tocmai prin asta ne stărnește interesul. Avem de-a face cu un autor de referință care a știut să canalizeze curente începute de scrierile lui Descartes și care a furnizat instrumentele necesare altora, cum ar fi Leibniz sau Hume, în explorarea unor căi noi. A adus o viziune de ruptură, deși una nu radicală, care a contribuit la evoluția gândirii și la depășirea unor probleme pe care le avusese raționalismul. Este necesar să menționăm și că tezele lui au fost respinse atât de conservatori, cât și de liberali: primii, convinși că incitau la revoluție, ceilalți că slujeau doar la consolidarea ordinii existente. Marxismul din a doua jumătate a secolului trecut l-a considerat pe Locke unul dintre teoreticienii proprietății private și l-a acuzat că justifică diferențele de clasă.